

ג. 'תורת הנס' בשני הסיפורים¹

1. שני הבדלים בין נס הנזיד לנס הלחם

בכל אחד משני הסיפורים הסמוכים, מחולל אלישע נס הקשור במזון, שמטרתו להזין את בני הנביאים בעת הרעב ולפתור אגב כך בעיות של אמון בין אלישע לאחד הסובבים אותו. על אף קשר מהותי זה, הנסים המתוארים בשני הסיפורים שונים זה מזה באופיים. ההבדל בין שני הנסים כפול. ראשית, הנס הראשון נעשה באמצעות דבר ממשי, שבאמצעותו חולל אלישע את הנס: "וַיֹּאמֶר: וְקַחוּ קֶמַחַ, וַיְשַׁלְּךְ אֶל הַסִּיר" (פסוק מא). מעשה זה הוא שריפא את הנזיד: "וְלֹא הָיָה דְבַר רָע בְּסִיר". בסיפור השני, לעומת זאת, גזר אלישע על קיומו של הנס בדבר שפתיו בלבד: "וַיֹּאמֶר: תֵּן לְעַם וַיֵּאָכְלוּ, כִּי לֹא אָמַר ה': אֲכַל וְהוֹתִיר" (פסוק מג). שום חפץ או דבר ממשי אינו נחוץ כדי שהנס יתקיים: "וַיֵּאָכְלוּ וַיִּזְתְּרוּ כְּדָבָר ה'" (פסוק מד).

הבדל שני בין שני הנסים הוא בהזכרת שם ה' בהקשר הנס: שם ה' חסר לגמרי בסיפור הראשון, ואילו בסיפור השני הוא מופיע פעמיים - בפי אלישע בשעה שהוא גוזר על הנס, ובלשון הכתוב המתאר את התממשות הנס. מה פשרם של שני הבדלים אלו? הבה נדון תחילה בכל סיפור בנפרד, ולאחר מכן ננסה לענות על שאלתנו.

2. נס ריפוי הנזיד באמצעות נתינת קמח בו

כך שואל ר"י אברבנאל:

וראוי שנדע: מה ראה הנביא לצוות לתת קמח בתבשיל להסיר רוע ארסיות העשבים הממיתים אשר בשלו שם? ומה היחס אשר היה לקמח בתרופתם בדרך הטבע, אם היה שעשאו כפי המנהג הטבעי?² ואם עשה אותו על דרך נס, כמו שיראה מפשט הסיפור, יקשה צורך הקמח. והנה, לא היה זה נס בתוך נס, כמלח שריפא בו את מי יריחו.³ ויותר ראוי היה שלא ישליך שם דבר, ויאמר 'רפאתי הסיר' או 'רפאתי התבשיל', כי בדברו יוסר הארסיות, לא עם הקמח.

1. את כוונתנו בביטוי 'תורת הנס' הבהרנו ב'אסוך השמן' ד.
2. כוונתו: אם התכוון אלישע לפעול בדרך הטבע, אז יש לשאול: כיצד פעל הקמח בדרך טבעית לריפוי העשבים הממיתים? והרי אין ידוע לנו על תכונת ריפוי טבעית של הקמח.
3. כלומר: ביריחו מובן מדוע השליך אלישע דבר למימיה הרעים כדי לרפאם; הדבר שהשליך שם אלישע היה מלח, שאין דרכו לרפא ולהמתיק מים רעים, אלא להפך, ואלישע פעל בדרך זו כדי שיהיה נס בתוך נס.

שאלה כפולה מעלה כאן ר"א: א. מדוע בכלל השליך שם אלישע דבר, ולא חולל את הנס במאמר פיו? ב. ואם השליך דבר, מדוע דווקא קמח? תשובת ר"א חותרת למשמעות הסמלית של הקמח שהושלך אל הנזיד, בהשוואה לרעל שבנזיד:

והנראה לי בזה הוא, שהקמח הוא מכלל הדברים שיעשו מהעשבים היותר נאות וכולל למאכל האדם, והגפן שדה (- שהוא לדעת ר"א עשב בר רעיל) שהשליכו (- ה"אחד") בסיר הוא היותר מנגד שבהם, עד שיהיה מכלל הדברים הממיתים, להתנגדותו למזג האנושי.⁴ והנה הנביא ציווה שישליכו בסיר את הקמח, כדי שכל אשר בסיר ייעשה נאות וזן לבני אדם, כמו הקמח. כי בדבר ה' הושם באותו הקמח כוח חזק כל כך, ששינה והחליף מזג המתנגד (- הרעל) למזגו הנאות (- של הקמח), ונעשה הכל מזון האדם, כקמח אשר יעשו ממנו הלחם שלבב אנוש יסעד.⁵ וכאילו אמר שהקמח הפשוט יועיל יותר מכל מרקחת הטריאק"ה, הכוללת הרבה פשוטים, שהיא כנגד הארסי.⁶ ומעשה הנביא יורה על כוונתו.⁷

ודאי צודק ר"א באמרו בשאלתו כי "יראה מפשט הסיפור" שאלישע עשה את מעשהו "על דרך נס". אף על פי כן, יש לשים לב לכך שהשלכת הקמח גרמה לר"א להעלות גם אפשרות אחרת: שאלישע "עשאו כפי המנהג הטבעי". ר"א אינו מפתח אפשרות זו, משום שאינה נראית לו מתאימה לפשט הסיפור, ובצדק. אולם עצם אפשרות העלאתה חשוב למה שנטען בהמשך. בסיפור החייאת בן השונמית, שקדם לסיפורנו, ביאר רד"ק את הצורך בגהירת אלישע על הילד ובהנשמתו, בדרך שיש בה הערה עקרונית חשובה, המסבירה רבים ממעשי הנס שעשה אלישע:

ואפשר (- שעשה כן) להנשים את הנער לחממו בחום הטבעי היוצא מפיו ומעיניו, כי רוב הנסים נעשים עם מעט תחבולה מדרך העולם.

האם אותה 'תחבולה מעטה מדרך העולם' מקטינה את הנס? לאו דווקא. נראה שתכלית השימוש בה על ידי הנביא היא לקרב את הנס אל הטבע, לפחות באופן סמלי,

4. פירושו של ר"א מבוסס על ההנחה ש'גפן השדה', שמפירותיה השליך 'האחד' אל הנזיד, היא צמח רעיל מאוד שבכוחו להמית. אך דבר זה תלוי בשאלת הזיהוי של אותו צמח, וראה בדרינו בהערה 11 בעיון הקודם.

5. על פי תהילים ק"ד, טו.

6. כוונתו לתערובת חומרים נוגדי רעלים שהייתה נהוגה ברפואת זמנו.

7. כלומר: הכוונה הסמלית הזאת מונחת בעצם מעשהו של הנביא.

ולקטין את רושם חריגתו ממנהגו של עולם.⁸ דבר זה מושג בכך שהנביא עושה מעשה אנושי, שבנסיבות רגילות היה אולי מועיל להשיג את התוצאה המבוקשת בדרך הטבע, אולם בנסיבות הקיימות הדבר הוא בלתי אפשרי, וה' עושה נס אשר משלים את המאמץ האנושי הטבעי, את ההשתדלות שמשתדל האדם.⁹

הבה נשוב לשאלותיו של ר"א וננסח את תשובתנו להן: ברור שבדרך הטבע אין מעט קמח יכול לבטל את טעם המוות שטעמו בני הנביאים בנזיד שבסיר הגדולה, כי "מה היחס אשר היה לקמח בתרופתם (- של העשבים המרים) בדרך הטבע?". אולם קמח הוא בסיס מזונו של האדם, ובו האדם מכין לעצמו את לחמו וגם משתמש בו לתבשיליו. נתינת קמח בנזיד רגיל יכולה להפכו לנזיד סמיך יותר,¹⁰ ואולי אף לגבור על טעם לוואי קל שרוצים לטשטשו, אך ודאי שאין בה כדי לרפא נזיד אשר 'מוות בו'. אולם נתינת הקמח של אלישע ביטאה את השתדלותו לתקן את הנזיד (וזהו "מעט תחבולה מדרך העולם"), ובזכות זאת גמר ה' את התהליך: "ובדבר ה' הושם באותו קמח כוח חזק כל כך ששינה והחליף מזג המתנגד (- גפן השדה) למזגו הנאות (- של הקמח)". זוהי הדרך הראויה לרפוי הנזיד במקומו: רק על ידי מעשה אנושי, על ידי השתדלות טבעית, זוכה האדם להשלמה אלוהית בדרך של נס. זו 'תורת הנס' בסיפורנו.¹¹

8. דבר זה הפוך מן התפיסה הרווחת הרואה בעשיית הנסים במקרא מגמה הפוכה - להרשים דווקא בחריגה שיש בהם ממנהגו של עולם. מובן שאכן ישנם נסים שכל מטרתם לעזוע ולהרשים, והללו מצטיינים בחריגתם ממנהגו של עולם לשם מטרה זו, אולם לא כאלו הם הנסים שאנו דנים בהם עתה.

9. אין אנו באים לטעון לקשר של סיבה ומסובב בתחום הכימי או הפיזיקלי בין מעשה הנביא לבין תוצאתו - הנס שאירע. מעשה הנביא לעתים אינו אלא סמלי בלבד, והוא בא לבטא את הכוונה להתאמץ לשם השגת התוצאה המבוקשת. לעתים הוא גם מעצב משמעויות נוספות, כגון בהחייאת בן השונמית, שאין בה רק "תחבולה מדרך העולם", כדברי רד"ק, אלא גם הבעה של יצירת זיקה ממשית חדשה בין הנביא לבין הילד, כפי שכתבנו בהרחבה בסדרת העיונים הקודמת, עיון 13.

הקשר בין מעשה הנביא לתוצאתו - הנס - הוא בתחום הדתי: המעשה הוא המזכה את הנביא ואת האנשים שלמענם פועל הנביא בנס. בתחום זה, הנס הוא אכן תוצאת המעשה שקדם לו.

10. במישור הסמלי, שבו מבטא "הסיר הגדולה" והנזיד המתבשל בתוכו את שותפותם של בני הנביאים תחת הנהגתו של אלישע, ואילו קלקול הנזיד מבטא את הפגימה בשותפות זו על ידי תלמיד שאינו הגון (ראה בעיון הקודם, סעיף 3), ניתן להמשיך ולומר, כי נתינת הקמח המדבק בנזיד, משמעה הסמלי הוא החזרת האחדות והשיתוף בחבורת בני הנביאים.

11. אף שהשתמשנו בציטוטים מתוך תשובתו של ר"א, ספק אם התכוון ר"א לתשובה שכתבנו. ר"א אינו פוסל בסיפורנו אפשרות של נס שהיה נעשה בדיבור הנביא. הוא רק טוען, שמעשה הנביא מעצב כוונה סמלית להפוך את הרעל שבנזיד לחומר מזין, אלא שבמקום לגזור על כך בדיבור, מעדיף הנביא לבטא זאת במעשה סמלי. אנו נטלנו מדבריו את ההסבר של מעשה הנביא כמעשה סמלי, אך טעננו שזהו מעשה הכרחי לשם קיום הנס, בבחינת השתדלות אנושית טבעית.

3. נס הלחם: "צדיק אכל לשבע נפשו" (משלי י"ג, כה)

כיצד התרחש בפועל הנס זה, שאפשר למאה איש לאכול כמות לחם שהספיקה לחמישית מהם ואף להותיר משובעם?

לכאורה, התשובה היא שהנס היה בהתרבות הלחם לכמות כזו שהיה בה די והותר לאותם מאה איש. והרי נסים מעין אלו, של התרבות ניסית של החומר כבר מצאנו אצל אליהו הגוזר בשערי צרפת: "כִּד הִקְמַח לֹא תִכְלֶה וְצִפְחַת הַשֶּׁמֶן לֹא תִחָסֵר" (מל"א י"ז, יד), ואצל אלישע עצמו בנס אסוך השמן שבראש פרקנו: "וַיִּצְקֶת עַל כָּל הַכֵּלִים הָאֵלֶּה וְהַמָּלֵא תִסִּיעֵי" (ד', ד).

אם נקבל תשובה זו, חייבים אנו לומר שהנס בסיפורנו מופלא משני קודמיו, ורושם חריגתו ממנהגו של עולם גדול לאין שיעור. ראשית, הנסים הקודמים שהזכרנו נעשו בסתר, ורק האלמנות ובניהן נכחו בהם;¹² אולם במקומנו התרחש הנס במעמד מאה איש.

שנית, בנסים הקודמים לא הייתה התרבות החומר כה ניכרת לעין. ניתן להגדיר נסים אלו על דרך השלילה: למרות הנטילה שנטלו שתי האלמנות מן הכלים שברשותן, עמדה הכמות שהייתה באותם כלים במקומה, ולא פחתה. אולם במקומנו הרי אין מדובר בשמן או בקמח הכנוסים בתוך כלי קיבול ושהנטילה מהם אינה מורגשת, אלא בעשרים לחם. התרבות הלחם חייבת להיות אקטיבית וניכרת לעין, ומה שאירע הוא אחת מן השתיים: או שכל לחם 'הוליד' לחמים נוספים בדמותו, או שהלחמים עצמם גדלו כמה ידות, והרי זה דבר מפליא כל עין.

אמנם בפני ה' אין מעצור לחולל נס כזה או גדול מזה - "הִנֵּה אָנִי ה' אֱלֹהֵי כָל בְּשָׂר, הַמִּמֶּנִּי יִפְלֵא כָּל דְּבָר?!" (ירמיהו ל"ב, כז), אולם השאלה העומדת לפנינו היא אם אכן על נס כזה מספר לנו הכתוב במקומנו.

אין בכתוב שלפנינו כל ביטוי לכך שהנס היה בהתרבות הלחם, לא בדברי אלישע שגזר על הנס ולא בתיאור התגשמותו. שונה הדבר בתיאורי שני הנסים הקודמים שהשווינו אותם למקומנו. בנסים אלו מודגש נס ההתרבות (או במדויק יותר, נס אי-ההתמעטות) הן בדברי הנביא הן בתיאור הכתוב. לו היה הנס במקומנו בהתרבות הלחם, גם כאן היה צריך אלישע לתאר מראש את העומד לקרות,¹³ והכתוב היה צריך לתאר את התרחשות הנס בפועל, ואולי גם את הפליאה וההתרגשות שאחזו בבני הנביאים, כאשר לנגד עיניהם מתחולל דבר כה מפליא.

התיאור החסכני והמצומצם של הנס בסיפורנו מתייחס רק לאכילתם של בני הנביאים, ולא ללחם עצמו. פעולת אכילתם היא התחום שבו מבטיח אלישע את התרחשות הנס: "כִּי כֹה אָמַר ה': אֲכַל וְהוֹתַר", ובתחום זה מתואר הנס גם בלשון

12. נס אסוך השמן אף התרחש בבית שדלתו נעולה.

13. ואז ודאי היה אומר מעין זאת: 'כה אמר ה', ראיתם מעט לחם, הנה אני מרבה לכם אותו, ואכלתם אכול והותר'.

הכתוב: "וַיֹּאכְלוּ וַיִּזְתְּרוּ כְדָבָר ה'". מכאן, שהנס לא היה בהתרבות הלחם, אלא באופי אכילתם של בני הנביאים את אותם עשרים הלחם.

אף כך, ניתן לנסח את אופיו של הנס בשתי דרכים (שאינן ביניהן הבדל משמעותי): אפשר שהנס היה בשינוי נסתר שחל בלחם עצמו, שנתעצם והפך להיות מרוכז יותר, ובאשר כן משביע יותר.¹⁴ אולם אפשר גם שהנס היה בעצם אכילתם של בני הנביאים: בלחם עצמו לא חל כל שינוי, לא כמותי ולא איכותי, ורק אכילתם של בני הנביאים נתברכה, והם חשו שאכלו כדי שובעם, ולפיכך הותירו מן הלחם את מה שהיה מעבר לכך.

אם נפרש כאפשרות האחרונה, נתקיימה בבני הנביאים ברכת התורה לעם ישראל כולו, באופן שהוא מפליא יותר מן הרגיל. כך נאמר בברכות שבפרשת בחוקותי (ויקרא כ"ו, ה): "וְאָכַלְתֶּם לְחֶמְקְכֶם לְשָׂבַע", ופירשו זאת חכמים (ספרא על הפסוק; בחוקותי א, ז):

אין צריך לומר שיהא אדם אוכל הרבה ושבוע, אלא אוכל קמעא (- מעט) והוא מתברך במעיו, כעניין שנאמר: "וְעַבְדְּתֶם אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם, וַיִּבְרַךְ אֶת לְחֶמְךָ וְאֶת מִימֶיךָ" (שמות כ"ג, כה).¹⁵

אין מגמת פירוש אחרון זה להקטין את הנס המתואר בסיפורנו, אלא מגמתו לבאר את לשון הכתוב בהקשרה. נדמה שלא נס גלוי בא הכתוב לתאר, כזה המתרחש בעולם הפיזיקלי הנראה לעין, אלא נס נסתר המתרחש בתחום הפסיכולוגיה האנושית, ומשפיע ממילא אף על גופו של האדם.¹⁶

הנס הנסתר הזה, המביא את נפשו הרעבה והשוקקה של האדם להיות שבעה ומלאה טוב, אינו קטן מן הנס של התרבות החומר. מבחינה מסוימת אף איפכא מסתברא: חברת השפע שאנו חיים בה, האוכלת ושמנה ואינה שבעה - תוכיח.

14. א. וכעין זה פירש ר"י אברבנאל את פעולת הקמח בסיפור הקודם: "בדבר ה' הושם באותו הקמח כוח חזק כל כך...". בימינו מוכרת האפשרות לרכז מזון רב בגלולה זעירה (אלא שספק אם יש בה כדי להשביע).

ב. יש שפירשו את נס פך השמן בחנוכת בית חשמונאי בדרך זו: השמן לא התרבה, אלא נתעצם שמונה ידות, ולפיכך כמות השמן שכרגיל מספיקה ליום אחד הספיקה לשמונה ימים, וראה מה שהבאנו על כך לעיל 'אסוך השמן' ד, הערה 39.

15. רש"י הביא את דברי חז"ל אלו על הפסוק שבפרשת בחוקותי, וחזר והביאם על הפסוק בפרשת עקב (דברים י"א, טו): "וְאָכַלְתֶּם וְשָׂבַעְתֶּם" - "שתהא ברכה מצויה בפת בתוך המעים". הפך ברכה זו מצוי בקללה שבפרשת בחוקותי (ויקרא כ"ו, כו): "וְאָכַלְתֶּם וְלֹא תִשְׂבָּעוּ", ופירש שם רש"י: "זהו מארה בתוך המעים בלחם".

16. לדברי חז"ל, נס דומה התרחש באופן קבוע בלחם הפנים, והוא היה אחד מחמשת הנסים שנהגו במקדש עד ימי שמעון הצדיק ולאחר מכן בטלו: "ונשתלחה ברכה בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים, וכל כהן שמגיעו כזית - יש אוכלו ושבוע, ויש אוכלו ומותיר" (יומא לט ע"א).

4. נסים שבהם פועל הנביא באמצעות חפץ ונסים שבהם הוא משתמש בדברו

לאחר שהבהרנו את מהותם של שני הנסים המתוארים בשני הסיפורים הסמוכים, הגיעה העת לענות על השאלה שהצגנו בסעיף 1 של עיון זה: מהו פשרם של שני ההבדלים הבולטים בין הנס הראשון לנס השני?¹⁷ ראשית, עלינו להסביר מדוע נס ריפוי הנזיד נעשה באמצעות השלכת קמח לנזיד, ואילו נס הלחם נעשה בדבר פיו של הנביא בלבד. נדמה שהבירור שערכנו ביחס לכל נס בפני עצמו, מוביל אל ההסבר הבא.

כמעט בכל מקום שאופיו של הנס שמחולל אלישע הוא גרימת שינוי בעולם הפיזיקלי, הוא משתמש לשם כך בחפץ או בדבר-מה ממשי.¹⁸ טעמו של הדבר בדרך כלל הוא, כפי שהסברנו בסעיף 2 לעיל, המגמה לקרב את הנס אל הטבע: להפוך את האדם (שהוא בדרך כלל הנביא עצמו) למי שמתאמץ מצדו לפעול לשם השגת המטרה באמצעיו הטבעיים, עד שבכך הוא זוכה להשלמה מלמעלה בדרך של נס המשנה את טבעו של העולם.¹⁹

לעומת זאת, בכל אותם מקומות שבהם הנס שאותו מחולל אלישע הוא במסגרת עולם הנוהג כמנהגו, והנס הוא בזימונו של אירוע טבעי לזמן ולמקום שבהם הוא נחוי, וכמובן בכל מקום שבו המופת של אלישע כרוך בידיעת העתיד בלבד - באלה פועל אלישע בדבר פיו לבדו, ואין כל שימוש בחפץ לשם כך.²⁰

17. ההבדלים הם: עשיית המעשה באמצעות דבר ממשי רק בנס הראשון, והזכרת שם ה' רק על הנס השני.

18. כך בחציית הירדן הוא מכה את המים באדרת אליהו (ב', יד); ברפאו את מי יריחו הוא משליך לתוכם מלח מתוך צלוחית חדשה (ב', כ); בהחיותו את בן השונמית הוא מנסה תחילה לפעול באמצעות מטהו שביד גיחזי המושם על הילד, ולבסוף הוא פועל עליו באמצעות גופו שלו, כשהוא גוהר על בשר הילד ומחממו (ד', כט-לה); ברפאו את הנזיד במקומו הוא משליך קמח לתוכו; בהציפו את ברזל הגרזן ששקע במי הירדן הוא משליך עץ למקום נפילתו (ו', ו).

אמנם בחוללו את נס אסוך השמן לא השתמש אלישע בשום חפץ, אולם זאת משום שאלישע לא נכח בבית האלמנה בשעת הנס ולא בא במגע עם מושא הנס - עם השמן שבאסוך - ועל כן לא היה יכול לעשות כל פעולה ביחס אליו. וראה גם בהערה הבאה.

19. בנס אסוך השמן, שבו לא פעל אלישע באמצעות דבר-מה ממשי על השמן המתרבה (ראה בהערה הקודמת), הושגה המטרה הזאת באמצעות פעולותיה של האלמנה עצמה, שעליהן ציווה הנביא. ראה 'אסוך השמן' דו.

20. כך היה בנס הדובים, שאירע בעקבות קללת אלישע את הנערים המתקלסים בו בשם ה' (ב', כד); כך גם בנס המים שבאו ממדבר אדום והרוו את צימאון הצבאות הצמאים ונס הניצחון על מואב אחר כך, שעליהם הודיע אלישע בשם ה' בטרם בואם (ג', יז); כך בהולדת הבן לשונמית, שנה לאחר שגזר על כך הנביא (ד', טז); וכך בריפוי נעמן מצרעתו והדבקה בגיחזי שנעשו על פי גזרת אלישע (ה', י; ה', כז). אף גילוי תכנותיו הצבאיות של מלך ארם למלך ישראל (ו', ט-י), הכאת חיל ארם בסנוריים (ו', יח) ופקיחת עיניהם בשומרון (ו', כ) אינם

מובן, שאף בנס הלחם כפי שביארנוהו בסעיף הקודם, אין מקום למעשה של הנביא ולפעולה על הלחם באמצעות חפץ כלשהו, שהרי, כפי שביארנו, לא היה זה נס גלוי שחולל שינוי בעולם הפיזיקלי ובסדריו, אלא נס נסתר, במסגרת של עולם הנוהג ומנהגו. לפיכך, נתחולל נס זה בהודעתו של הנביא כי כך יקרה - בני הנביאים יאכלו ויותר מן הלחם המועט שיאכלו.

הבחנה זו שערכנו בין שני סוגי הנסים שחולל אלישע, מחזקת אפוא את הפרשנות שנקטנו בה בסעיף הקודם ביחס לטיבו של נס הלחם.

5. הנסים "המזכרים את ה'" (על פי ישעיהו ס"ב, ו)

לבסוף, עלינו להסביר מדוע מזכיר אלישע (ומזכיר הכתוב) את שם ה' בנס השני, ואילו בנס הראשון אין שם ה' נזכר. גם בעניין זה נחלקים מעשי הנס של אלישע ונבואותיו לשתי קבוצות גדולות. בעשרה ממעשי הנס שעשה ומנבואותיו מזכיר אלישע את שם ה', וניתן לחלקם לשלוש קבוצות:

א. בארבעה מקומות מודיע הנביא את העתיד להתרחש, והוא מודיע זאת בשם ה'.²¹

ב. בארבעה מקומות מבקש הנביא מאת ה' שיקיים את הנס הנצרך לו.²²

ג. בשני מקומות אלישע מחולל את הנס וקורא עליו את שם ה', ובכך מייחס אותו לה'.

בגדר שינוי בעולם הפיזיקלי. אף נס הצלת שומרון מן המצור הארמי ועונשו של השליש שלא האמין באפשרות הדבר הם דברים שנעשו במסגרת עולם הנוהג ומנהגו, ואלישע רק הודיע על כך מראש (פרק ז'). וכך הדבר גם בנבואת אלישע על מות בן הדד והמלכת חזאל במקומו ועל המעשים שיעשה הלה נגד ישראל (ח', י-ג).

מעשה אחד של אלישע נראה כיוצא דופן: בנבואתו האחרונה לפני מותו, בשכבו חולה, הוא מודיע על ניצחונות ישראל על ארם, ולשם כך הוא נזקק לקשת וחצים שאותם הוא יורה (י"ג, טז). אולם זהו מעשה סמלי שבו נקבע העתיד, ואין לראות בו סתירה להבחנה הנידונה למעלה. דיון במהותו של מעשה זה יערך להלן, 'אפילוג' א סעיפים 7-8.

21. כך בנבואתו על המים העתידיים להגיע ממדבר אדום ועל הניצחון שעתידים צבאות ישראל לנחול על מואב (ג', יז ואילך); כך בנבואה על הצלת שומרון הנצורה מן הרעב (פרק ז'); כך בנבואה על מות בן הדד והמלכת חזאל במקומו (ח', י); וכך בנבואה על הניצחונות שעתיד יואש מלך ישראל לנצח את ארם אחרי מות הנביא (י"ג, יז).

22. כך בחציית הירדן - "איה ה' אלהי אליהו" (ב', יד); בנס הדובים - "ויקללם בשם ה'" (ב', כד); בהחייאת בן השונמית - "ויתפלל אל ה'" (ד', לג); ובפרשת הכאת ארם בסנורים בפרק ו' - שם מתפלל אלישע שלוש פעמים אל ה': "ה', פקח נא את עיניו (- של הנער) ויראה" (יז); "הך נא את הגוי הזה בסנורים" (יח); "ה', פקח את עיני אלה (- הארמים)" (כ).

מובן שיש לדון מדוע דווקא במקומות אלו מתפלל אלישע, או מבקש מאת ה' שיעשה לו נס, ולא באחרים. דיון זה, אין מקומו כאן, ואנו דנו בכך ביחס לכל אירוע בעיון המוקדש לו.

הראשון משני הנסים הללו הוא נס ריפוי המים ביריחו:

ב', כא וַיֹּאמֶר: כֹּה אָמַר ה': רַפְּאֵתִי לַמַּיִם הָאֵלֶּה...
כב וַיֵּרְפוּ הַמַּיִם עַד הַיּוֹם הַזֶּה כַּדָּבָר אֲשֶׁר דִּבֶּר.

ובמקומנו נאמר:

ד', מג ... כִּי כֹה אָמַר ה': אֶלֶל וְהוֹתֵר.

מד ... וַיֵּאכְלוּ וַיִּוְתְּרוּ כַּדָּבָר ה'.

נראה, כי המכנה המשותף לשני המקומות הללו.²³ הוא רצונו של אלישע שלא להראות בעיני הבריות כבעל מופת הפועל בכוחו האנושי העל-טבעי, אלא להדגיש את תלותו בה' ואת פעולתו כשלוחו בחוללו נסים אלה.

ביריחו הדבר חשוב, מחמת שהפונים אליו הם אנשי העיר הפשוטים, ואפשר שאינם מודעים לשליחותו הנבואית. ואכן פנייתם אליו אינה כוללת כל סממן דתי (ב', יט). אולם מטרתו של אלישע בעשיית הנס, כפי שביררנו בעיון שם, היא לכבוש את מעמדו כנביא ה', יורשו של אליהו, ועל כן הוא מדגיש את העובדה שהענותו לאנשי יריחו היא במסגרת שליחותו הנבואית: "כֹּה אָמַר ה'..."²⁴

במקומנו נובעת הדגשת אלישע כי הנס שייך לה' והוא מחוללו האמיתי, מחפצו להגיב על דברי ההתרסה של משרתו: "מָה אֶתָּן זֶה לְפָנַי מֵאֵה אִישׁ". כפי שהסברנו בעיון הקודם (בסעיף 2) בדברים אלו של המשרת כלולה הבעת אי-אמון בכוחו של אלישע להשביע את מאה בני הנביאים בעשרים לחם. על כן מדגיש אלישע את מה שנכון ביחס לכל מעשי המופת שלו, כי מעשהו נעשה בדבר ה'. אולם אין כוונת דבריו כאן (וכן בריפוי מי יריחו), שה' ציווה עליו לפעול פעולה מסוימת זו, שהרי ודאי שאלישע הוא שיזם את עשיית הנסים הללו. כוונתו היא שהצלחת מעשיו נובעת מכך שהם מכוונים לרצון ה', ושה' הוא באמת זה המחולל את הנס.²⁵

23. אפשר שגם קריאתו של אלישע בעת חציית הירדן: "אֵיִה ה' אֱלֹהֵי אֲלֵיָהוּ" שייכת לקבוצה זו, ולא לקבוצה הקודמת, ועיין במה שכתבנו על כך לעיל, 'צעדים ראשונים' א.

24. יחד עם זאת, מעוניין הכתוב שם להדגיש את חשיבות אישיותו של אלישע, שהוא הנביא היורש את מקום אליהו כנביא הדור, וכוחו לחולל נסים ככוח רבו, ועל כן מסיים שם הסיפור: "כַּדָּבָר אֲשֶׁר דִּבֶּר". כלומר: ה' נענה לאלישע, שגזר על הנס בדברו (וראה 'צעדים ראשונים' ג).

25. א. ביחס לריפוי מי יריחו - ראה בהערה הקודמת.

ב. ביחס למקומנו - הרי אלישע הוא שציווה ביזמתו: "תָּן לָעָם וַיֵּאכְלוּ", ורק בגלל ערעורו של משרתו הוא מסביר כי ציווה כן מפני ידיעתו הוודאית שה' יענה לו.

ג. על העיקרון עצמו, העומד ביסוד רבים ממעשיהם של אליהו ושל אלישע, ראה במבוא לספרנו פרקי אליהו, סעיפים דו-דו (עמ' 14-17).

במעשי מופת רבים של אלישע (מלבד העשרה שהזכרנו) אין הוא מזכיר את שם ה'. סיבות שונות יש לכך, ויש צורך לבחון כל מקום לגופו. בארבעה ממעשים אלו נראה שסיבת הדבר היא, שהמוטבים של אותם נסים יודעים בעצמם כי הנביא פועל בכוח ה' ובשליחותו. כך הוא בנס אסוך השמן, הנעשה לאלמנת בן הנביאים שהיה ירא ה';²⁶ כך הוא בהבטחת הבן לשונמית, היודעת כי אלישע הוא "אִישׁ אֱלֹהִים קְדוֹשׁ"; וכך הוא בשני נסים שמחולל אלישע לבני הנביאים: נס ריפוי הנזיד במקומנו ונס הצפת הגרזן (ו', א-ז). בני הנביאים, תלמידיו של אלישע, יודעים כי מעשי המופת של רבם אינם מחמת כוח על-טבעי שבו ניחן אלישע, אלא מחמת היותו נביא ה' הפועל בשמו ובשליחותו, ואם כן אין צורך להזכיר להם זאת. בסיפור שאנו עוסקים בו הדבר בא לידי ביטוי ברור בצעקתם של בני הנביאים אל אלישע שיציל את הנזיד המקולקל, כשהם פונים אליו בתוארו "אִישׁ הָאֱלֹהִים".

26. ומסתבר כי "אשת חבר הרי היא כחבר" (עבודה זרה לט ע"א). בדיוננו בסיפור ההוא נימקנו את אי הזכרת שם ה' באותו סיפור בדרך שונה במקצת - ראה 'אסוך השמן' ג הערה 12.